

РОЗДІЛ I. ВИТОКИ

МОНАРХІЧНО-ДИНАСТИЧНИЙ ПРИНЦИП В УКРАЇНІ. ПЕРШИЙ І ДРУГИЙ ГЕТЬМАНАТ

Відомо, що титулатура київських правителів не була винятково князівською. Ще в IX ст. вони застосовували хазарський монарший титул хаган (хакан), який у тогочасній дипломатичній практиці був рівнозначним царському чи королівському.

Як свідчить Пруденцій, придворний капелан імператора Людовика I Благочестивого, у 839 р. до останнього прибуло посольство візантійського імператора Феофіла, який «прислав також... деяких людей, які стверджували, що вони, тобто народ їх, називається Рос (*Rhos*); король (*rex*) їх, іменуємий хаканом (*chacanus*), направив їх до нього (Феофіла)...»¹

Інше джерело, а саме послання імператора франків Людовика II до візантійського імператора Василя II, свідчить, що у візантійській імператорській концепції близько 870 р. давньоруського князя, як і у 839 р., продовжували титулувати «хаганом».

Тенденція піднесення рівня титулування правителів Старокиївської держави посилюється зі зростанням її могутності, впливу й авторитету в міжнародних відносинах. Не випадково один з палких прихильників зміцнення єдності Старокиївської держави й незалежності руської церкви, носій ідей Володимира Великого та Ярослава Мудрого, митрополит Іларіон також застосовував до них саме цей титул.

¹ Древняя Русь в свете зарубежных источников. Под ред. Е. А. Мельниковой. — М.: Логос, 1999. — С. 288.

У цьому ж ряду фактів, які свідчать про зростання авторитету київських володарів і суспільне усвідомлення введення в ужиток більш високого рівня їхньої монархічної титулатури, є запис-графіті на стіні Софійського собору в Києві про смерть «цесаря нашого» Ярослава Мудрого.

З утвердженням християнства застосування монархічного титулу зі Сходу було вже неможливим. Дехто з дослідників висловлює припущення, що Володимир Великий був коронований. Зокрема, такого факту не заперечував М. Грушевський. Він зазначав, що «з історичного становища коронація Володимира зістається поки що тільки гіпотетичною, хоч і дуже правдоподібною»¹. Однак уважав, що коронування відбулося зі сторони Візантії.

Одруження Володимира з візантійською принцесою Анною водночас із хрещенням Русі свідчили, що Старокиївська держава отримала вищий ранг у візантійській ієрархічній шкалі держав і була серйозною підставою для більш високої титулатури правителя Русі. Прикметно, що саме в цей час руки «дочки священної імперії» безуспішно домагався французький король Гуго Капет, засновник нової династії монархів Франції. Отже, честолюбний будівничий швидко зростаючої київської держави стає не просто членом родини європейських монархів, а й посідає почесне місце в її ієрархії, відтіснивши інших претендентів.

Після 988 р. відбувся неодноразовий обмін посольствами між Києвом і Римом. У 1000 р. посольство від папи Сильвестра II, яке за два-три місяці перед тим коронувало правителя Угорщини Стефана, прибуло до Києва, при цьому посольство супроводжували також послы чеського та угорського королів. Згідно з папською традицією це означало, що вони виконують функцію свідків коронації. Отже, можна припустити, що саме в 1000 р. відбулася коронація Володимира Великого королівською короною. Наступного 1001 р. до Риму було відправлено послів із Києва скласти відповідну подяку понтифікові, до чого були зобов'язані новокороновані монархи. Відтоді й аж до 1169 р., тобто до руйнування Києва Андрієм Боголюбським, західноєвропейські хроністи титулюють монархів Русі-України саме королями, а не князями.

¹ Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. I. — К.: Наукова думка, 1991. — С. 510.

Дуже важливою нам видається інформація про Володимира, наведена єпископом Титмаром Мерзебурзьким у його «Хроніці». Вона є вагомою ще й тому, що друга половина володарювання Володимира надто лаконічно висвітлена в літописах. Цілком імовірно, що значна частина відомостей про це, зокрема й така прикра для Візантії подія, як коронація київського князя папою, була вилучена пізніше грецькими церковними ієрархами та їхніми київськими відпоручниками, які ретельно «редагували» згадки про небажану для Візантії монархічну титулатуру суверенних старокиївських королів.

Утім, німецький хроніст, сучасник київського володаря, титулує його «королем Русі Володимиром (*rex Ruscorum Wlodemirus*)», а польського князя Болеслава Хороброго — герцогом (*dux*).

Титмар засвідчив водночас близькість Володимира до Риму, зауваживши, що він «довго правив згаданим королівством (*regnum*), помер у літньому віці й похований у великому місті Києві (*Cuiewa*) в церкві мученика Христового папи Климента поряд із згаданою дружиною — їхні саркофаги стоять посередині храму»¹. Отже, йдеться про Десятинну церкву, де зберігалася частина мощей св. Климента, вивезена Володимиром після свого хрещення з Херсонеса. Інша частина була привезена з Херсонеса до Риму слов'янським просвітителем Кирилом. Таку саму королівську титулатуру Титмар застосовує і до Ярослава Мудрого. Окрім обох київських володарів, титул короля (*rex*) він також уживає щодо англійських королів, скандинавських конунгів, угорського Стефана I, тоді як до польських, чеських і полабських князів — тільки *dux* (герцог).

Англійська «Хроніка» Роджера з Хаведена (пом. 2001 р.) фіксує, що син англо-саксонського короля Едмунда Залізнобокого Едуард після смерті батька втік до Русі, де був із честю прийнятий королем цієї землі Малескладом. Під цим іменем у західноєвропейській історіографічній традиції відомий Ярослав Мудрий. Німецький історик Ламберт Герсфельдський (пом. 1088 р.), автор всесвітньої історії («*Annales*»), доведена до 1077 р., називає королями синів Ярослава — Ізяслава і Святослава. Доньку Володимира — Марію Добронігу в деяких джерелах

¹ Древняя Русь в свете зарубежных источников. — С. 319.

Гетьман Богдан Хмельницький

згадують як «*Filia Rusciae Regis*» (донька руського короля), тоді як її чоловіка польського князя Казимира Обновителя — як *dux* (князь). До речі, польські джерела попри чисельні конфлікти між Польщею і Руссю застосовують до володарів останньої титул королів. Ну і, звичайно, папська курія, яка найбільш прискіпливо стежила за вживанням титулів володарів середньовічних держав Європи, уживає щодо старокиївських правителів титул *rex* (король), а щодо їх держави — *regnum* (королівство).

Визнання Європою такої титулатури не могло бути випадковим. Її застосування в тогочасному феодальному світі мало спиратися на певний конкретний державно-правний акт, який легітимізував новий статус володаря Русі. Таким актом, без сумніву, могла бути лише коронація за західноєвропейським зразком. Принагідно зазначимо, що навряд чи Ярослав Мудрий міг би виконати свою роль «тестя Європи» й поріднитися з більшістю династій тогочасного європейського середньовічного світу, будучи просто князем.

У 70-х роках XI ст. загострилися стосунки між Ізяславом Ярославовичем та його братами Святославом і Всеволодом. Однією з причин